

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες (123)

Τρεις οδυνηρές για την ιστορική μνήμη του Ρεθύμνου απώλειες: Κ. Τουρνάκης, Β. Τριαντάφυλλος, Γ. Σταυρουλάκης

Οι σημερινές «Αναδιφήσεις» είναι αφιερωμένες σε τρεις σημαντικούς για το Ρέθυμνο ανθρώπους. Ήταν σημαντικοί για εντελώς διαφορετικούς λόγους ο καθένας. Ο πρώτος είναι ο συνταξιούχος λυκειάρχης Κώστας Τουρνάκης, που τις μέρες αυτές συμπληρώνονται σαράντα μέρες από την εκδημία του. Ο δεύτερος είναι ο συνταξιούχος φωτογράφος Βαγγέλης Τριαντάφυλλος. Ο τρίτος είναι ο συνταξιούχος εργατοτεχνίτης Γιώργος Σταυρουλάκης, που έφυγε πριν απ' όλους. Ο Κώστας Τουρνάκης ήταν γιος του δολοφονημένου από τους Ναζί φιλόλογου καθηγητή Γεωργίου Τουρνάκη και της Κλεοπάτρας Γενεράλη. Υπηρέτησε στο Γυμνάσιο της Αργυρούπολης, ως προσωρινός καθηγητής, και ως μόνιμος στο Γυμνάσιο Θηλέων από το 1960 μέχρι το 1979 (στη φωτογραφία του έτους 1964 σημειώνεται με τον αριθμό 8). Στη συνέχεια για τρία χρόνια υπηρέτησε ως Γυμνασιάρχης στο Γυμνάσιο Βάμου και για άλλα δύο στο Γυμνάσιο Περάματος. Το 1984 μετατέθηκε ως Γυμνασιάρχης στο 1^ο Γυμνάσιο Ρεθύμνου. Την περίοδο 1984-1992 υπηρέτησε ως Διευθυντής του Ενιαίου Πολυκλαδικού Λυκείου Ρεθύμνης, το οποίο στεγαζόταν στο διδακτήριο του 1^{ου} Γυμνασίου Αρρένων.

Στο σχολείο αυτό είναι που έγινε περισσότερο γνωστός για τις παιδαγωγικές και τις διοικητικές του δυνατότητες. Θα μπορούσαμε σήμερα να πούμε ότι το «απογείωσε», αλλά επιφυλασσομάστε για την παρουσίαση της προσφοράς του στην προσεχή εκδήλωση του Σχολικού Μουσείου, με βασική ομιλήτρια την Έμμ Μιχελιάδα. Ο Κώστας Τουρνάκης όμως είχε και γενικότερη κοινωνική δράση. Διετέλεσε πρόεδρος του Παραρτήματος Ρεθύμνου της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας και του Διοικητικού Συμβουλίου της Ένωσης Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης Ρεθύμνου. Παράλληλα υπήρξε μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας Θεάτρου Κρήτης και του Δημοτικού Περιφερειακού Θεάτρου Κρήτης (ΔΗΠΕΘΕΚ). Παντρεύτηκε την καθηγήτρια Αγγλικών Μαρία Βεβελάκη, με την οποία έκανε δύο παιδιά, τον Γιώργο, μεταλλειολόγο μηχανικό και την Σταυρούλα, χημικό μηχανικό.

Θα μου επιτρέψουν να καταθέσω στις «Αναδιφήσεις» ένα περιστατικό που μαρτυρεί για το ήθος και την παρρησία του Κ. Τουρνάκη. Ήταν την περίοδο της δικτατορίας που ο μακαρίτης πατέρας μου τελούσε υπό καταδίκη. Δεν υπήρξε αριστερός, τουλάχιστον μετά τον δεύτερο εμφύλιο πόλεμο, ήταν όμως δημοκρατικών πεποιθήσεων, τις οποίες και δεν έκρυβε. Ο μαθητής του Κωστής Καλλέργης πριν λίγα χρόνια αλλά και άλλοι την περίοδο που είχε συνταξιοδοτηθεί, είχαν αρθρογραφήσει στις τοπικές εφημερίδες για τις πεποιθήσεις του αυτές και τους τρόπους που τις εκδήλωνε. Οι τρόποι αυτοί όμως του είχαν στοιχίσει όχι μόνο τη θέση του Γυμνασιάρχη στην Αργυρούπολη, από την οποία και κατέπεσε σ' εκείνη του απλού καθηγητή, αλλά και την καταδίωξη από έναν ενός αλήστου μνήμης γενικό επιθεωρητή μέσης εκπαίδευσης, ονόματι Στ. Κατσαρλίνος. Ο άνθρωπος αυτός του είχε αναθέσει, πονηρά σκεπτόμενος, την πανηγυρική ομιλία στη Μητρόπολη, για τον εορτασμό της 150ετηρίδας από την επανάσταση του 1821. Παράλληλα είχε αναλάβει με τον Χριστόφορο Σταυρουλάκη της ΙΛΕΡ και τα άλλα μέλη του Δ.Σ. την διοργάνωση έκθεσης κειμηλίων στην αίθουσα του Λυκείου των Ελληνίδων (εικόνα).

Κι όταν ο Κώστας Στρατιδάκης μίλησε για την επανάσταση, χωρίς να καταδεχτεί -κατά το σύνηθες την εποχή εκείνη- να υμνήσει την άλλη, «εθνοσωτήριον της 21^{ης} Απριλίου 1967», του προσήψε πλήθος κατηγοριών, για τις οποίες και διέταξε ένορκη διοικητική εξέταση, με το ερώτημα της απόλυσης. Όπως είχε δικαίωμα, ο κατηγορούμενος ζήτησε από μερικούς συναδέλφους του, που εμφορούνταν από δημοκρατικές ιδέες, να δεχτούν να τους καλέσει ως μάρτυρες υπεράσπισης. Κανένας τους δεν είχε τα αναγκαία κότσια, ούτε καν οι δύο αριστεροί και συνάδελφοι κουμπάροι του. Ο μόνος που το έκανε, με θάρρος και παρρησία, ήταν ο Κωστής Τουρνάκης. Τα παιδιά λοιπόν και τα εγγόνια του αιμνήστου καθηγητή μπορούν να υπερφρανεύονται για τον πατέρα και παππού τους, όχι μόνο για το ότι υπήρξε η «ψυχή» ενός κατεχόμενου δημοκρατικού σχολείου, αλλά και για το ότι τις αρχές του αυτές δεν δίσταζε να τις υπερασπίζεται και σε δισεκατομμύρια χρόνια, όταν όλα «ήταν σιωπηλά...».

Ο Βαγγέλης Τριαντάφυλλος με τον αδελφό του, δεν άφησε παραπονούμενους ούτε και τους πανηγυριστές, διατηρώντας στη μνήμη τους ένα άτυπο εορτολόγιο σε επίπεδο νομού Ρεθύμνης, από τα μεγαλύτερα χωριά μέχρι τα μικρότερα μετοχάκια και τα φτωχικά ζωκλήσια. Με την ευκαιρία μάλιστα των φωτογραφικών αυτών εξορμήσεων φρόντιζαν να κρατούν και δεύτερη μηχανή, με κατάλληλα καρέ για τη δημιουργία φωτογραφιών ταυτοτήτων, διαβατηρίων και βιβλιαρίων. Το ίδιο έκαναν φυσικά και στο Ρέθυμνο, στο κεντρικότερο σημείο του οποίου διατηρούσαν το κατάστημά τους, τραβώντας τις φωτογραφίες αυτές στο ύπαιθρο, για λόγους φυσικού φωτισμού, και συγκεκριμένα στο προαύλιο του 2^{ου} Δημοτικού Σχολείου. Εξυπακούεται ότι η κεντρική αυτή θέση προσέφερε επίσης τη δυνατότητα όχι μόνο να απαθανατίζει τις παρελάσεις αλλά και να εκθέτει στιγμές τους σε πλαίσιο έξω από το φωτογραφείο (εικόνα). Στις ενδιάμεσες περιόδους αναρτούσε φωτογραφίες-πορτρέτα, στις οποίες είχε κατά κοινή ομολογία μεγάλη επιτυχία. Η ανάρτηση αποτελούσε πρόκληση αγοράς σε όλους εκείνους που περνούσαν κι έβλεπαν τους εαυτούς τους, και τους φαντασιώνονταν ισάξιους, αν όχι ανώτερους, σε ομορφιά με τους ηθοποιούς της εποχής που θαύμαζαν στο «Καρτάδιο», όπως ο Άντονι Πέρκινς και η Φαίη Ντάναγουέι!

Τον Γιώργο Σταυρουλάκη τον γνώρισα μόλις τον περασμένο ημερίδα για την ρεθεμνιώτικη σαπωνοποιία. Τότε αρκετοί συμπολίτες μάς πρόσφεραν σχετικό υλικό για έκθεση. Ένας απ' αυτούς ήταν κι εκείνος, που παρουσιάστηκε το πρωί, την ώρα που παρασκευάζαμε σαπούνι, κρατώντας μια τεράστια τσόαντα. Ζήτησε να μου μιλήσει και άρχισε να βγάξει μπρος στα έκπληκτα μάτια μου και να αποθέτει στο τραπέζι σαπωνοποιίας ελαιολάδου όλων των χρωμάτων, όλων των αρωμάτων, αλλά και -σπουδαιότερο αυτό- με τις σφραγιδες όλων των σαπωνοποιείων της πόλης. Ήταν ένας άνθρωπος ελαχίστου, και ήταν ο τελευταίος -κυριολεκτικά- που έκλεισε φεύγοντας την πόρτα της: έκλεισε την αυλόπορτα της πυρηνολοιουργίας-σαπωνοποιίας-αλευροποιίας των αδελφών Νικολάου και Γεωργίου Φραγάκη. Οι γραμματικές του γνώσεις δεν ήταν πολλές, σε αντίθεση με την σοφία και προνοητικότητα του, που τον είχαν οδηγήσει να συγκεντρώνει από τα κλειστά σαπωνοποιία τις σφραγιδες με τις οποίες σφραγίζαν το προϊόν τους, όπως και τις σακούλες στις οποίες τα συσκευάζαν.

Και κανείς δεν θα ήθελε να είναι στη θέση του Γιώργου Σταυρουλάκη, αγωνιζόμενος για ένα γλίτσο μεροκάματο, δουλεύοντας «από μέρα σε μέρα», τούτέστιν από την ανατολή μέχρι τη δύση του ήλιου (η εικόνα από σαπωνοποιείο της Κέρκυρας). Όμως οι άνθρωποι αυτοί είναι που έγραψαν την πραγματική ιστορία, αυτήν που σήμερα αποκαλούμε «κοινωνική», σε αντίθεση με τις μεγαλεπήβολες παλιότερες στρατιωτικές και πολιτικές ιστορίες. Και είναι του ανθρώπου ακριβώς αυτού που θα πρέπει να πλησιάσουν, πριν φύγουν από τη ζωή, οι νεότεροι σε ηλικία και περισσότερο ευέλπιδες από εμάς ερευνητές. Τους ανθρώπους που δημιούργησαν την ιστορία και είχαν την πρόνοια να διατηρήσουν τα υλικά της τεκμήρια.

Ο δεύτερος εκδημίας είναι ο Βαγγέλης Τριαντάφυλλος. Ο αιμνήστου συμπολίτης, με τον αδελφό του Λευτέρη, μένουν ζωντανοί στις μνήμες όλων όσοι γεννήθηκαν στο Ρέθυμνο από τη δεκαετία του 1950 και μετέπειτα. Μαζί και με τον αειθαλή Παντελή Μυλωνά, με τον οποίο ατύπως και εντίμως είχαν διαχωρίσει την επαγγελματική πρώτη ύλη, σάρωναν το Ρέθυμνο και την επαρχία, απαθανατίζοντας, σχολικές εκδρομές, αρραβωνιάσματα, γάμους, βαφτίσεις και πανηγύρια. Το «Φωτο Αρκααί» της Λεωφόρου Κουντουριώτη, στο Καμαράκι, χάρισε επίσης τη χαρά της απαθανάτισης σε χιλιάδες ζευγάρια, που φωτογραφίζονταν στο πρωτόγονο τότε στούντιό του. Κι αν ο γάμος τελούνταν μακριά, ο Βαγγέλης ποτέ δεν το αρνήθηκε να καβαλικέψει το ποδήλατο Velamos, αργότερα τη μηχανή BMW και στα τελειώματα το αυτοκίνητο για να φτάσει εγκαίρως μέχρι την Κάτω Γιαλιά, την Αμπαδιά, τα «Βαλκάνια» και τον Πάνω Μυλοπόταμο. Κι αυτό, ξεκινώντας από την εποχή που οι γάμοι πραγματοποιούνταν στα σπίτια κι αργότερα στις εκκλησίες, μέχρι και το λυκαυγές των νέου τύπου γάμων, με τις διασκεδάσεις στα νεότευκτα τότε κέντρα, όπως ο «Ζυγός» ή και στο «Ρίθυμνα».

Τα σωματικά χαρακτηριστικά του αεικίνητου Βαγγέλη Τριαντάφυλλου προοιωνίζονταν γι' αυτόν ένα λαμπρό αθλητικό μέλλον, όπως άλλωστε το είχαν αποδείξει οι νίκες του ως Αρκαδιοδρόμου στα «Αρκααί» των ετών 1946, 1948 και 1951 (στη φωτογραφία παραλαμβάνει το κύπελο του 1951 από τον τότε πρωθυπουργό Ν. Πλαστήρα). Όμως εκείνο που τελικά καθόρισε το μέλλον του ήταν η οικονομική πραγματικότητα, από κοινού με τον μακαρίτη Αθανασιάδη, που του μετέδωσε το πάθος του σκοτεινού θαλάμου. Εκτοτε ο Βαγγέλης δεν συμμετείχε μεν συχνά στα αθλητικά τεκταινόμενα, είχε όμως τη χαρά να τα βλέπει μέσα από το σφραγισμένο των φωτογραφικών του μηχανών και να τα αποτυπώνει για πάντα μέσα από τον φακό τους. Είναι ευτύχημα για το Ρέθυμνο το γεγονός ότι η κόρη του Δέσποινα συνεχίζει το επάγγελμά του, διατηρώντας μάλιστα σε περίοπτη θέση τις μηχανές του εκείνης. Και θα είναι ακόμα μεγαλύτερη επιτυχία αν το φωτογραφικό του αρχείο δωρηθεί σε φερέγγυο φορέα, όπως το Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο, ώστε η μνήμη του να διατηρηθεί και σ' αυτό το επίπεδο διαρκής.

Ο Γ. Σταυρουλάκης συνέχισε να παράγει σαπούνια μέχρι το τέλος της ζωής του, το οποίο επήλθε μόλις τέσσερις μήνες μετά την ημερίδα μας. Δέχτηκε με προθυμία και χαρά να διοργανώσουμε ένα μίνι σεμινάριο στο σπίτι του στον Κουμπέ, για να μας διδάξει τα μυστικά του σαπωνοποιού, παλιότερα και νεότερα. Γιατί ο ίδιος είχε αντικαταστήσει τα βαριά χημικά με άλλα οικολογικά, μεταξύ των οποίων το πράσινο χρώμα με τη φυτική χλωροφύλλη. Όμως ο χρόνος μας πρόλαβε. Ήταν ένας άνθρωπος διορατικός και, όπως λέμε σήμερα, καινοτόμος. Δεν ξέρω αν ήταν τα προβλήματα υγείας που επικατέστηκε για να μην γίνει εισηγητής στην ημερίδα ή η έμφυτη σεμνότητά του. Η σεμνότητά εκείνη που τον είχε κρατήσει στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής, αγωνιζόμενο για το μεροκάματο, προκειμένου να αναστήσει την οικογένειά του, η οποία, προς τιμήν της, έσπευσε να δωρίσει τα συγκεντρωμένα με κόπο από τον άνθρωπό της στο Μουσείο. Στη φωτογραφία μερικές από τις σφραγιδες που δίσωσε, επεξεργασμένες φωτογραφικά από την Αναστασία Πλατυρράχου και τον Νίκο Δασκαλάκη.

Το ίδιο έκανε και με τις σχολικές εκδρομές, που ξεκινούσαν από τον Άγιο Νικόλαο και τον Εβλιγιά και έφταναν το πολύ μέχρι τη Σχολή Ασωμάτων και τα νερά του Στύλου. Σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις δε δίσταζε τη μοτοσυκλέτα να τη «δανείζει» και στους φωτογραφιζόμενους νεοσσούς, οι οποίοι στη συνέχεια έκαναν τα αδύνατα δυνατά για να πείσουν τους αμπατήρηδες πατεράδες τους να εξοικονομήσουν από κάπου το αναγκαίο ποσό, για να τους καμαρώσουν κι αυτοί, ερχόμενοι στα θρυλικά μηχανήματα της νέας εποχής που ανέλλεξε. Κι όσο για τις απορριπτικές, από δημοτικό και γυμνάσιο κι αργότερα και από λύκειο, αυτές απορριπτόνταν πάντα στο φωτογραφικό χαρτί και επικολλιούνταν σε ειδικά τυπωμένο πασπαρτού, με την πανομοιότυπη έντυπη αναφορά «Ενθύμιον Σχολικού Έτους 19...-19...». Ειδικά στον τομέα αυτό τόσο οι Τριαντάφυλλοι όσο και ο Μυλωνάς δεν διέπρεψαν, αφού τη δουλειά τους την «έκλεβαν» τα μεγάλα φωτογραφεία του Ηρακλείου, που μπορούσαν να κάνουν οικονομίες κλίμακα.

Διαρκής θα πρέπει να κρατηθεί η μνήμη και ενός άλλου συμπολίτη, όχι και τόσο επώνυμου αυτού, αλλά επίσης σημαντικού, του Γιώργου Σταυρουλάκη. Ήταν ένας άνθρωπος από εκείνους που θα λέγαμε «της βιοπάλης», αφού εργάστηκε επί σειρά δεκαετιών στη ρεθεμνιώτικη βιομηχανία. Φαντάει ως ανέκδοτο για τους νεότερους, όμως βιομηχανία υπήρξε κι εδώ και μάλιστα ακμαιοτάτη κατά την τριανταετία 1950-1980. Θυμίζω πρόχειρα, εγγράφοντας υποθήκη οι «Αναδιφήσεις» να ασχοληθούν αναλυτικά μ' αυτές σε κατάλληλη ευκαιρία: ΒΙΟ, Πλινθοποιία Τσουράλη, πολυβιομηχανίες Γαγάνη και Καψαλιανών, Αγία Φωτεινή, ταμπακαριά, σαπωνοποιεία, Ηλεκτρική κ.λπ.

Απαραίτητη διευκρίνιση. Τα σημερινά αλλά και αρκετά από τα παλιότερα γραφόμενα δεν αφορούνται από την παρατηρημένη στη τρίτη ηλικία, την οποία διέρχομαι, μυθοποίηση της παιδικής ηλικίας και του κόσμου της. Το Ρέθυμνο των δεκαετιών του 1950, του 1960 και του 1970 ήταν πολύ δύσκολο για όλους. Κανείς δεν θα ήθελε να επιστρέψει στις αίθουσες του «Οίκου Παιδείας» της εποχής του πατέρα μου και του Γυμνασίου Θηλέων του Κώστα Τουρνάκη, με τις αποβολές και προσβολές που δέχονταν τότε οι μαθητές, με μοναδική άμυνα τη δημιουργία παρωνύμιων και αποφθεγμάτων για τους φορείς της βίας, του περισσότερο δηλαδή από τους καθηγητές της εποχής εκείνης. Κανείς δεν θα ήθελε σήμερα να κυνηγά το «ψωμί» σαν τον Βαγγέλη Τριαντάφυλλο, που ήταν πανταχού παρών και τα πάντα πληρών με την πληθωρική κορμιοστασία του.

Πρόταση ανάγνωσης

Για την εκπαιδευτική ιστορία της εποχής του Κώστα Τουρνάκη, ανατρέξτε στο βιβλίο της Μαρτίτας Ασημομήτη-Εκκεκάκη και του Νικολάου Δρανδάκη «Από την ιστορία του 1^{ου} Γυμνασίου και του 1^{ου} Λυκείου Ρεθύμνου». Για την κοινωνική ιστορία της εποχής του Βαγγέλη Τριαντάφυλλου, ανατρέξτε στο δικό μου «Έναντι Ιστορίας Χωροφυλακής. Ο μετασχηματισμός μιας γειτονιάς μέσα σε μισό αιώνα». Και για την περίοδο της ρεθεμνιώτικης εκβιομηχάνησης, του Γιώργου Σταυρουλάκη, μην ανατρέξετε σε βιβλίο, γιατί τέτοιο δεν υφίσταται, παρότι η πόλη μας διαθέτει πανεπιστημιακό Τμήμα Οικονομικών Επιστημών εδώ και 32 χρόνια! Ανατρέξτε λοιπόν στο

βιβλίο «Ρέθεμος, σημαία των καιρών 1» του Μάνου Γοργοράπη για την πολυβιομηχανία Γαγάνη και στο άρθρο του Μανούσου Κιάδου για την ΒΙΟ στην εφημερίδα «Ρέθεμος» της 11^{ης} Φεβρουαρίου 2016.

* Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας strharis@yahoo.gr, 2831055031

